

ALOIS ANDRLE

VÝVOJ ČESKOSLOVENSKÝCH MĚST 1869—1970

Alois Andrle: The development of the Czechoslovak towns 1869—1970. Geogr. Čas., 30, 1978, 2; 5 graphs, 11 tables.

The study deals with the long-term development of the Czechoslovak towns with 10 th. or more inhabitants according to data derived from the population censuses from the year 1869 till the year 1970. A special attention has been paid to disparate development of towns in space and time and especially to the new phase of the urbanization after the II. world war, as well as to the differences of the tendencies of the urbanization existing between the Czeck and the Slovak Soc. Republics.

SYSTEM OSÍDLENÍ, MĚSTA A URBANIZACE

Osídlení země a jeho strukturu je třeba chápat jako složitý, integrovaný a dynamicky se rozvíjející systém, ve kterém mají své místo a svou funkci všechny velikostní a funkční typy sídel a ve kterém jednotlivá sídla jsou vzájemně propojena množstvím různorodých vztahů. Celý systém osídlení neexistuje autonomně v čase a prostoru. Vývoj tohoto systému je integrující součástí širších proměn celé společnosti, do jisté míry je odrazem těchto proměn, současně však i jedním z jejich faktorů. Proces vývoje osídlení země je např. ovlivněn nejen fyzikálně geografickými podmínkami, ale jako výsledek lidské činnosti ještě podstatněji rozvojem a rozmístěním výrobních sil a zvláště vývojem výrobních vztahů — obecně lze říci výrobním způsobem. Nelze jej proto chápat nehistoricky. Tendence vývoje osídlení existují vždy v určité společenské formě, v určitém systému výrobních vztahů. Proto konkrétní soustavy osídlení jsou vždy specifické pro danou společenskoekonomickou formaci, závisejí na ní, současně však mají dalekosáhlé přímé a nepřímé zpětné vlivy na společenský život, na společenskou výrobu a na život lidí.

Vývoj osídlení země je podmíněn historicky, jako výsledek mnohastoletého vývoje, a naopak toto dědictví staletého vývoje má perspektivně dlouhodobou povahu. (Bude se měnit jen pozvolně.) Zvláště výrazné je to v zemi tak dlouho poměrně hustě osídlené jako je Československo. Síť sídel se u nás vyvinula už před staletími a podnes téměř neexistují významnější sídla, která by neměla prastarou historii. Na této skutečnosti nemění nic, jestliže v určitých historických etapách některá sídla zanikla, ani vysoce nerovnoměrný vývoj jednotlivých článků této staré sítě sídel, ani výstavba několika málo nových měst „na zelené louce“ po r. 1945.

Zvláště významnou úlohu ve vývoji osídlení mají města. Města tvoří základní kostru celé soustavy osídlení a jednu z hlavních vývojových os přestavby struktury osídlení. Jsou hlavními středisky společenské výroby v sekundárním sektoru národního hospodářství, středisky terciárního sektoru a obecně výrobních i nevýrobních aktivit. Jsou centry společenského a politického života a ohnisky, ze kterých se do venkovského osídlení rozšiřují prvky městského způsobu života.

Růst měst se překrývá s pojmem a procesem urbanizace jen do jisté míry. Tato skutečnost je podmíněna historicky.

První stádium urbanizace spočívalo ve formování měst tvořících protiklad k venkovskému osídlení. V této fázi bylo ještě možné kvantifikovat míru urbanizace jen podílem městského obyvatelstva z celkového počtu obyvatel státu, resp. oblasti. V této prvotní etapě městský a venkovský způsob života se lišily ještě zcela výrazně (kontradiktorně) a osídlení mělo dichotomické formy (město na rozdíl od vesnice). V druhém, současném stádiu začíná negace urbanizace ve smyslu jejího „klasického“ pojetí: vznikají městské regiony, aglomerace, makroregiony. V nich probíhají protikladné tendence koncentrace výroby a obyvatel kolem městských center, suburbanizace, decentralizace aktivit uvnitř regionu, prolínání města do krajiny, urbanizace krajiny a poměšřování venkovských sídel. V tomto stádiu je nutné urbanizaci už chápat daleko šířeji a komplexněji, jako složitý a mnohostranný sociálně ekonomický proces zahrnující nejen pochody koncentrace, intenzifikace a diverzifikace výroby a spotřeby, ale i rozvoj městské civilizace a její rozptyl i do neměstského prostředí. Postupně vplývání města do krajiny a rychlé a silné vyzářování (difuze) městských prvků života ovlivňují v tomto stádiu překonávání kdysi protikladných rozdílů mezi městem a vesnicí. Urbanizace přestává být jen jednou ze stránek celkového vývoje osídlení; existují hlasy, podle kterých se pojem urbanizace stává širším než pojem osídlení.

Tradiční ukazatel urbanizace v užším slova smyslu, tj. podíl městského obyvatelstva, není proto dnes už zdaleka tak jednoznačný jako kdysi. V nejvíce urbanizovaných zemích je už téměř všechno obyvatelstvo ve sféře městského způsobu života, městské kultury a nových měřítek hodnot. Urbanizace sice i zde pokračuje, nikoli však do šířky (prostorově), ale do hloubky. Naproti tomu v rozvojových zemích příliv venkovského obyvatelstva do měst je tak překotný, že jej města nestačí absorbovat; velká část obyvatel měst zůstává vyloučena z městského způsobu života z hlediska bydlení, zaměstnání, vzdělání, kultury atd. Máme tu co činit s jevem, který se v zahraniční literatuře označuje termínem „falešná urbanizace“.

ANALÝZA DLOUHODOBÉHO VÝVOJE ČS. MĚST A JEJÍ METODICKÉ PROBLÉMY

Tyto skutečnosti musíme mít pochopitelně na mysli i při analýze dlouhodobého vývoje čs. měst.

Hodnocení vývoje jednotlivých měst má u nás ovšem přesto určitý význam.

Proces difuze městských prvků života do venkovského osídlení je sice v ČSSR velmi pokročilý a někdejší protikladné rozdíly mezi městem a vesnicí jsou u nás v tomto směru podstatně sníženy (setřeny, překonány). Naproti tomu prorůstání města do krajiny se u nás projevuje stále jen v některých oblas-

tech. Síť měst jakožto „bodových uzlů osídlení“ je proto dosud významnou skutečností; města jsou u nás doposud určitou opěrnou (nosnou) kostrou osídlení.

Souvisí to mj. i s tím, že koncentrace obyvatelstva do měst, zvláště pak do velkoměst, je v Československu (a to i v ČSR) dosud značně menší než v některých jiných hospodářsky rozvinutých zemích. Je však otázkou, zda toto „zaostávání v urbanizaci“ není spíše kladem. Nemám přitom nikterak na mysli překonané argumenty romantického antiurbanizmu minulých století. Soustřeďování obyvatelstva do měst bude nepochybně pokračovat i v ČSSR (a to nejen v SSR), zdá se však, že existují určité hranice, od kterých toto soustřeďování začíná mít příliš negací. Příklady megapolizace [např. z USA] ukazují, jaké negativní důsledky má taková nadměrná urbanizace na životní prostředí. Překotný růst velkoměst není ostatně už žádným znakem společenského rozvoje; vidíme to názorně na řadě rozvojových zemí.

Dosud dochovaná archaicky hustá síť drobných vesnických sídel v ČSSR (zvláště v ČSR) má samozřejmě též řadu záporů. Zdá se proto, že optimální řešení obsahují koncepce dlouhodobého vývoje osídlení v ČSR a SSR (podle usn. vlády ČSR č. 283/1971 a vlády SSR č. 1/1972), které orientují na postupné soustřeďování obyvatel z těchto drobných sídel do středisek osídlení, nikoli však jen do měst a velkoměst. Tyto koncepce spočívají na solidní půdě reality; svědčí o tom pozoruhodná dynamika právě měst malých a středních.

Vývoj jednotlivých měst navazuje výrazně na jejich staletou síť, je však nerovnoměrný. Z toho plyne i užitečnost rozborů dlouhodobého vývoje měst. Musíme si být přitom ovšem vědomi, že disponibilní informace umožňují vyčíslit jako první analytický krok jen vývoj počtu obyvatel jednotlivých měst (ačkoli města jsou v podstatě nakupením nejen lidí, ale i výrobních a nevýrobních fondů a výrobních i nevýrobních aktivit), že města nejsou izolovanými jednotkami a že kvantifikovaně nelze zatím analyzovat ani faktory jejich vývoje (tj. objektivních příčin, proč se určitým způsobem vyvíjela).

Význam analýzy vývoje jednotlivých měst (jakožto určitého nutného předstupně komplexnějšího hodnocení) souvisí dále se zmíněnou střediskovou soustavou osídlení. Zásady dlouhodobého vývoje osídlení předpokládají, jak uvedeno, dlouhodobé postupné soustřeďování obyvatelstva nejmenších nerozvojových vesnických sídel do stanovených středisek osídlení místního a zejména obvodního významu; neočekávají tedy, že by v našich podmínkách docházelo k nějaké megapolizaci, k masovému prorůstání měst do krajiny. V podstatě tedy zdůrazňují i nadále specifický význam „bodových uzlů osídlení“, konkrétně především měst (která téměř vesměs jsou středisky osídlení obvodního významu).

Délka kvantifikovaného rozboru dlouhodobého vývoje jednotlivých měst závisí především na zdrojích informací. Těmito zdroji jsou v první řadě moderní sčítání lidu. Tím je předurčeno, že podobný rozbor může být zásadně jen stoletý (1869—1970). Tato stoletá retrospektiva má ovšem i určité meritorní přednosti. Koncem 60. let 19. století se totiž zhruba uzavírá jedna z významných period ekonomického rozvoje (zejména v českých zemích); jde tedy i o určitý mezník ve vývoji našich měst.

Analýza vývoje obyvatelstva jednotlivých měst má samozřejmě i své určité metodické problémy.

Především jde o obsah pojmu města.

Tento pojem je chápán, jak známo, značně nejednotně. Domnívám se, že mimo pochybnost je to, že by nemělo smysl vycházet z právního statusu obcí. Formálně právní status určité obce jakožto města měl určitý věcný smysl a důsledky kdysi, dnes už však nemůže být vodítkem. Do jisté míry zůstává diskutabilní i třídění na městské a venkovské obce na základě kombinace velikosti města (počtu obyvatel) a dalších znaků konstituujících tzv. městský charakter, jež použily např. statistické orgány pro zpracování výsledků sčítání lidu, domů a bytů 1961 a 1970. Nejčastěji používaným objektivním kritériem je počet obyvatel. Achillovou patou tohoto kritéria je hranice počtu obyvatel, od níž lze obec pokládat za město. Tato hranice je velmi pohyblivá.

Pro účely této stati pokládám za města obce s 10 tis. a více obyvateli.

Tato hranice má své opodstatnění:

je v souladu se světovou statistikou;

obce se 2—10 tis. obyvateli mají sice někdy městský charakter, většinou však mají povahu smíšenou, přechodního rázu;

obce pod 10 tis. obyvatel se často skládají ze 2—3 či více malých, výslovně neměstských sídel; v obcích nad 10 tis. obyvatel vlastní jaderné sídlo už bývá zpravidla městského charakteru a další menší sídla v obci mají oproti jadernému sídlu většinou už jen nevýznamnou váhu.

Předmětem analýzy jsou obce, které měly přes 10 tis. obyvatel při sčítání 1970. Takových měst je v ČSSR celkem 149 (v ČSR 104, v SSR 45). Pojem urbanizace se pro účely této statě používá ve smyslu podílu obcí, které měly k 1. 12. 1970 10 tis. a více obyvatel na úhrnné populaci.

Dalším metodickým úskalím je územní srovnatelnost. Území měst se administrativními akty často rozšiřuje. Údaje používané v této stati jsou proto přepočteny na územní rozsah měst k jednotnému časovému horizontu k 1. lednu 1972.

VÝVOJ POČTU OBYVATEL 1869—1970 PODLE VELIKOSTNÍCH SKUPIN OBCÍ

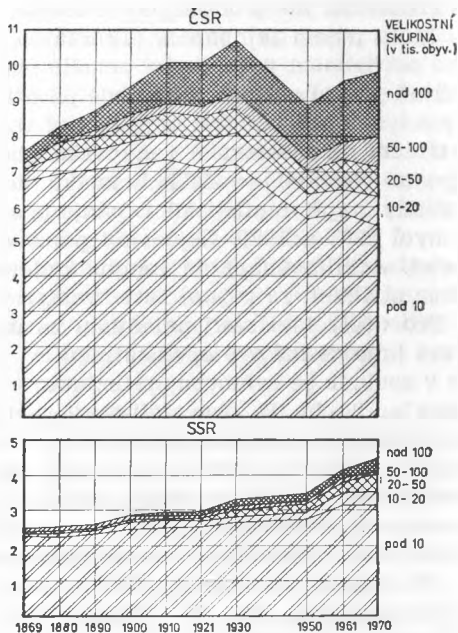
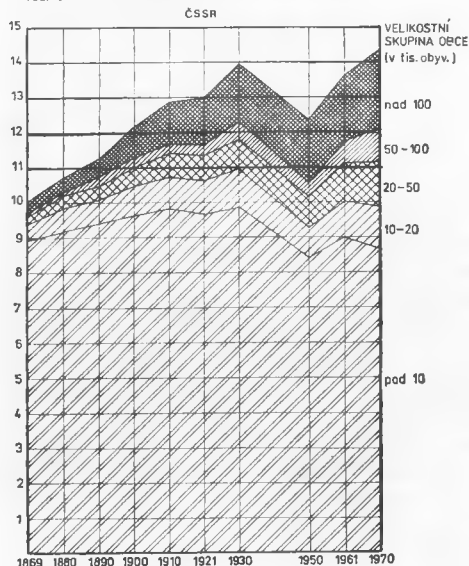
Základní údaje o vývoji počtu obyvatel ve městech, která měla v r. 1970 aspoň 10 tis. obyvatel, jakož i v obcích, které měly v r. 1970 méně než 10 tis. obyvatel, jsou zahrnuty v tab. 1 a 2 a znázorněny v grafu 1.

Vývoj měst je třeba posuzovat v kontextu jednak vývoje celkové populace, jednak obyvatelstva obcí do 10 tis. obyvatel.

Celková populace se v období 1869—1930 vyvíjela vcelku plynule v ČSR i v SSR (přes nepatrný pokles v ČSR v období 1910—1921, způsobený I. světovou válkou); tempo vývoje v SSR bylo přitom pomalejší, což ovlivňovala hlavně vysoká emigrace ze SSR.

Vliv této emigrace lze prokázat tím, že za 80 let 1869—1950 se z území dnešní SSR vystěhovalo asi 1388 tis. osob, což se odráželo pochopitelně i ve vývoji osídlení, jednak zmenšením zdrojů růstu sídel migrací, jednak vlivem na přirozenou měnu obyvatel (emigrovaly hlavně osoby v produkčním věku, zejména lidé mladí a středního věku).

V předválečném období vyháněla lidi ze Slovenska samozřejmě bída, skryté zemědělské přelidnění a nedostatek pracovních příležitostí mimo zemědělství; nejvíce lidí se vystěhovalo mezi sčítáními 1900 a 1910 (na 217 tis. osob). V in-

Graf. 1. Vývoj obyvatelstva 1869—1970 podle jednotlivých velikostních skupin obcí (v mil.).

tercenzálním období 1910—1921 se emigrace snížila na 105 tis. osob (vliv I. světové války). V období 1921—1930 emigrace se opět zvýšila na 124 tis. osob (omezení vnější migrace bylo kompenzováno stěhováním do českých zemí); v období 1930—1940 se opět snížila na 117 tis. osob (vliv II. světové války); mezi sčítáními 1940 a 1950 dosáhla výše 444 tis. osob (šlo téměř výlučně o stěhování do českých zemí, zejména v souvislosti s doosídlováním českého a moravského pohraničí). Po r. 1950 emigrace prakticky ustala — mezi sčítáními 1950 a 1961 se z SSR vystěhovalo už jen 4942 osob.

V období 1869—1930 rostl počet obyvatel na území dnešní ČSR rychleji než na území současné SSR. Bylo to způsobeno zejména vysokou externí emigrací ze SSR. Počet obyvatel měst nad 10 tis. obyvatel se přitom v ČSR zvýšil více než na 4 násobek, v SSR jen na 3,2 násobek; tempo urbanizace v SSR tedy v tomto historickém období výrazně zaostávalo, což nepochybně souviselo se zaostáváním rozvoje slovenské ekonomiky. Počet obyvatel obcí do 10 tis. obyvatel se zvyšoval v SSR rychleji než v ČSR (tab. 3).

V dalším 40 letém období 1930—1970 se celkový počet obyvatel na území ČSR snížil o 8,1 %, zatímco na území SSR se zvýšil o 40,7 %. Vliv na tuto změnu proporcí neměl jen odsun Němců (z určité části kompenzovaný migrací ze SSR do ČSR), ale i demografický vývoj. Tempo růstu měst nad 10 tis. obyvatel se v tomto období v ČSR podstatně zpomalilo, zatímco v SSR se mírně zvýšilo. Počet obyvatel obcí do 10 tis. obyvatel se v ČSR snížil téměř o čtvrtinu; v SSR růst obcí do 10 tis. obyvatel pokračoval.

Tab. 1. Počet obyvatel podle sčítání 1869—1970 podle velikostních skupin obcí a podle republik—absolutně

Velikostní skupina obcí podle počtu obyvatel	Počet obyvatel podle sčítání									
	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970
ČSSR										
Do 10 000	8 984 383	9 162 081	9 398 010	9 658 129	9 861 707	9 652 821	9 901 388	8 400 481	9 000 068	8 641 944
10 000 — 19 999	432 689	640 755	645 361	817 121	920 955	952 333	1 060 545	834 906	1 004 973	1 175 934
20 000 — 49 999	198 391	377 105	392 741	545 845	683 989	729 543	845 864	859 584	1 125 436	1 285 102
50 000 — 99 999	67 019	69 570	264 013	290 414	289 208	309 349	509 019	419 046	588 860	941 395
100 000 a více	357 208	449 442	560 576	844 072	1 239 694	1 359 304	1 680 784	1 824 402	2 026 240	2 300 611
Celkem	10 039 690	10 698 953	11 260 701	12 155 581	12 995 553	13 003 350	13 997 600	12 338 419	13 745 577	14 344 986
ČSR										
Do 10 000	6 694 580	6 909 152	7 032 831	7 161 849	7 328 253	7 093 774	7 187 276	5 625 528	5 817 913	5 459 180
10 000 — 19 999	338 502	520 981	529 845	666 635	715 651	765 666	875 194	662 163	661 446	824 409
20 000 — 49 999	167 589	341 857	353 924	498 667	662 495	663 865	670 049	646 191	830 492	787 420
50 000 — 99 999	—	—	188 345	201 433	237 699	249 083	430 491	347 215	496 402	886 453
100 000 a více	357 208	449 442	560 576	844 072	1 134 798	1 237 103	1 510 479	1 615 005	1 765 278	1 850 234
Celkem	7 557 879	8 221 432	8 665 521	9 372 656	10 078 896	10 009 491	10 673 489	8 896 102	9 571 531	9 807 696
SSR										
Do 10 000	2 289 803	2 252 929	2 365 179	2 496 280	2 533 454	2 559 047	2 714 112	2 774 953	3 182 155	3 182 764
10 000 — 19 999	94 187	119 774	115 516	150 486	205 304	186 667	185 351	172 743	343 527	351 525
20 000 — 49 999	30 802	35 248	38 817	47 178	21 494	65 678	175 815	213 393	294 944	497 682
50 000 — 99 999	67 019	69 570	75 668	88 981	51 509	60 266	78 528	71 831	92 458	54 942
100 000 a více	—	—	—	—	104 896	122 201	170 305	209 397	260 962	450 377
Celkem	2 481 811	2 477 521	2 595 180	2 782 925	2 916 657	2 993 859	3 324 111	3 442 317	4 174 046	4 537 290

Tab. 2. Indexy vývoje počtu obyvatel podle sčítání 1869—1970 podle velikostních skupin obcí a podle republik

Velikostní skupina obcí podle počtu obyvatel	Bázičké indexy (1869 = 100,0)								
	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970
ČSSR									
Do 10 000	102,0	104,6	107,5	109,8	107,4	110,2	93,5	100,2	96,2
10 000 — 19 999	148,1	149,2	188,8	212,8	220,1	245,1	193,0	232,3	271,8
20 000 — 49 999	190,1	198,0	275,1	344,8	367,7	426,4	433,3	567,3	647,8
50 000 — 99 999	103,8	393,9	433,3	431,5	461,6	759,5	625,3	878,6	1404,7
100 000 a více	125,8	156,9	236,3	347,1	380,5	470,5	510,7	567,2	644,1
Celkem	106,6	112,2	121,1	129,4	129,5	139,4	122,9	136,9	142,9
ČSR									
Do 10 000	103,2	105,1	107,0	109,5	106,0	107,4	84,0	86,9	81,5
10 000 — 19 999	153,9	156,5	196,9	211,4	226,2	258,5	195,6	195,4	243,5
20 000 — 49 999	204,0	211,2	297,6	395,3	396,1	399,8	385,6	495,6	469,9
50 000 — 99 999 ¹	—	100,0	106,9	126,2	132,2	228,6	184,4	263,6	470,7
100 000 a více	125,8	156,9	236,3	317,7	346,3	422,9	452,1	494,2	518,0
Celkem	108,8	114,7	124,0	133,4	132,4	141,2	117,7	126,6	129,8
SSR									
Do 10 000	98,4	103,3	109,0	110,6	111,8	118,5	121,2	139,0	139,0
10 000 — 19 999	127,2	122,6	159,8	218,0	198,2	196,8	183,4	364,7	373,2
20 000 — 49 999	114,4	126,0	153,2	69,8	213,2	570,8	692,8	957,5	1615,7
50 000 — 99 999	103,8	112,9	132,8	76,9	89,9	117,2	107,2	138,0	82,0
100 000 a více ²	—	—	—	100,0	116,5	162,4	199,6	248,8	423,4
Celkem	99,8	104,6	112,1	117,5	120,6	133,9	138,7	168,2	182,8

¹ 1890 = 100,0.

² 1910 = 100,0.

V rámci období 1930—1970 pronikavé změny — lze říci určitý přerýv — přinesla hlavně II. světová válka a období krátce po ní.

Úhrnný počet obyvatel ČSR byl v r. 1950 o 16,7 % nižší než v r. 1930, přičemž počet obyvatel měst nad 10 tis. obyvatel se snížil o 6,2 %, počet obyvatel obcí do 10 tis. obyvatel však o 21,7 %. Šlo hlavně o důsledky odsunu Němců a důsledky válečných událostí, přičemž však vliv měly i přesuny českého, zčásti i slovenského obyvatelstva do pohraničí (doosídlení pohraničí) při současné redistribuci obyvatel mezi jednotlivými velikostními skupinami sídel. Výsledným účinkem tohoto pohybu obyvatel bylo zvýšené soustředění obyvatel do měst. Po r. 1950 dochází v ČSR opět k růstu počtu obyvatel, a to prakticky jen ve prospěch měst, která opět rychle rostou.

V SSR pokračoval růst počtu obyvatel i v l. 1930—1950, a to podstatně rychlejším tempem ve městech nad 10 tis. obyvatel.

Až do r. 1930 vzrostl počet obyvatel (oproti r. 1869) rychlejším tempem v ČSR nežli v SSR. Od r. 1950 předstihuje však SSR už tempem růstu populace ČSR

Tab. 3. Indexy vývoje počtu obyvatel 1930/1869 a 1970/1930 v obcích do 10 tis. obyvatel a nad 10 tis. obyvatel podle republik

Republika	Index	Počet obyvatel		
		celkem	z toho obce podle počtu obyvatel 1970	
			do 10 tis.	10 tis. a více
ČSSR	$\frac{1930}{1869} \cdot 100$	139,4	110,2	388,2
	$\frac{1970}{1930} \cdot 100$	102,5	87,3	139,2
ČSR	$\frac{1930}{1869} \cdot 100$	141,2	107,4	403,8
	$\frac{1970}{1930} \cdot 100$	91,9	76,0	124,7
SSR	$\frac{1930}{1869} \cdot 100$	133,9	118,5	317,7
	$\frac{1970}{1930} \cdot 100$	140,7	117,3	221,1

(ve třídě měst nad 10 tis. obyvatel předstihuje SSR tempem růstu ČSR počínaje rokem 1961).

Celkově je tedy možné konstatovat, že vývoj měst nad 10 tis. obyvatel byl v období 1869—1970 značně nerovnoměrný, a to jak z hlediska časového průběhu (přičemž zejména důsledky II. světové války se projeví v hluboké „přerývce“ vývoje, zvláště v ČSR), tak z hlediska rozdílů mezi ČSR a SSR, tak i posléze z hlediska vývoje jednotlivých velikostních skupin měst. Tato nerovno-

Tab. 4. Indexy vývoje počtu obyvatel 1950—1970 podle velikostních skupin obcí a podle republik

Velikostní skupina obcí podle počtu obyvatel	Index								
	$\frac{1961}{1950} \cdot 100$			$\frac{1970}{1961} \cdot 100$			$\frac{1970}{1950} \cdot 100$		
	ČSSR	ČSR	SSR	ČSSR	ČSR	SSR	ČSSR	ČSR	SSR
Do 10 000	107,1	103,4	114,7	96,0	93,8	100,0	102,9	97,0	114,7
10 000 — 19 999	120,4	99,9	198,9	117,0	124,6	102,3	140,8	124,5	203,5
20 000 — 49 999	130,9	128,5	138,2	114,2	94,8	168,7	149,5	121,9	233,2
50 000 — 99 999	140,5	143,0	128,7	159,9	178,6	59,4	224,7	255,3	76,5
100 000 a více	111,1	109,3	124,6	113,5	104,8	172,6	126,1	114,6	215,1
Celkem	111,4	107,6	121,3	104,4	102,5	108,7	116,3	110,2	131,8
z toho									
10 000 a více	120,5	114,8	148,6	120,2	115,8	136,6	144,8	133,0	203,0

měrnost je vážným argumentem, činícím např. velmi pochybné jakékoliv prognózy dalšího perspektivního vývoje měst, pokud se zakládají na extrapolaci stoletého retrospektivního vývoje měst.

Za druhé je z uvedených údajů zřejmé, že po II. světové válce začíná určitá nová historická epocha rozvoje čs. měst. Právě této epoše je třeba věnovat nejvíce pozornosti z hlediska konkrétních závěrů (pokud nám nejde vysloveně o historizující hodnocení).

Soustředění pozornosti na tuto poslední historickou epochu rozvoje čsl. měst je zdůvodněno i tím, že tvoří i určitý „sociálněpolitický blok“. Je známo, že územní struktura osídlení (vč. rozmístění a velikosti měst) je vždy odrazem organizace společnosti, že je vlastně do jisté míry „prostorovou tvář“ uspořádání společnosti. Daná epocha je epochou budování socialismu, historickou epochou se zcela novým společenskoekonomickým a politickým uspořádáním, které se zákonitě odráží i ve vývoji našich měst. (Přičemž ovšem nelze přehlížet ani to, že struktura osídlení má v sobě velkou dávku setrvačnosti, která vyplývá z mnohagenerační trvanlivosti ohromné masy zděděných základních fondů.)

Poměrně rychlý vývoj uvnitř zmíněné epochy rozvoje čs. měst charakterizují údaje tab. 4.

V období 1950—1961 se počet obyvatel zvýšil v ČSR v obcích do 10 tis. obyvatel jen o 3,4 %, ve městech nad 10 tis. obyvatel o 14,8 %; v SSR se počet obyvatel obcí do 10 tis. obyvatel zvýšil o 14,7 %, ve městech nad 10 tis. obyvatel však o 48,6 %. Pro tuto etapu je tedy charakteristické zvyšování míry urbanizace, zvláště výrazné v SSR.

V období 1961—1970 se počet obyvatel v ČSR v obcích do 10 tis. obyvatel už snížil o 6,2 %, ve městech nad 10 tis. obyvatel se zvýšil o 15,8 %; v SSR počet obyvatel obcí do 10 tis. obyvatel stagnoval, počet obyvatel měst nad 10 tis. obyvatel se zvýšil o 36,6 %. Pro tuto etapu je tedy charakteristické další zvyšování míry urbanizace, a to už při stagnaci obcí do 10 tis. obyvatel. Růst slovenských měst podstatně rychlejším tempem než u českých měst pokračoval; předstih tempa jejich růstu oproti českým městům se však zřejmě počal už

Tab. 5. Přírůstky počtu obyvatel 1950—1970 celkem a ve městech nad 10 tis. obyvatel podle republik

Republika	Absolutní přírůstek počtu obyvatel v období								
	1950—1961			1961—1970			1950—1970		
	celkem	z toho města nad 10 tis. obyvatel		celkem	z toho města nad 10 tis. obyvatel		celkem	z toho města nad 10 tis. obyvatel	
		absolutně	v %		absolutně	v %		absolutně	v %
ČSSR	1 407 158	807 571	57,4	599 409	957 533	159,8	2 006 567	1 765 104	88,0
ČSR	675 429	483 044	71,5	236 165	594 898	251,9	911 594	1 077 942	118,2
SSR	731 729	324 527	44,4	363 244	362 635	99,8	1 094 973	687 162	62,8
SSR v % ČSSR	52,0	40,2	X	60,6	37,9	X	54,6	38,9	X

Tab. 6. Indexy vývoje počtu obyvatel měst s 10 tis. a více obyvateli 1869—1970 podle krajů

Republika, kraj	Indexy vývoje počtu obyvatel měst s 10 tis. a více obyvateli				Průměrný roční přírůstek obyvatel v % v období	
	1950 1869 . 100	1961 1950 . 100	1970 1961 . 100	1970 1950 . 100	1950— 1961	1961— 1970
ČSSR	373,2	120,5	120,2	144,8	1,86	2,24
ČSR	378,8	114,8	115,8	132,9	1,35	1,76
SSR	347,6	148,6	136,6	203,0	4,42	4,07
Hl. město Praha	396,1	107,2	100,7	108,0	0,65	0,08
Středočeský kraj	406,5	115,2	120,7	139,0	1,38	2,30
Jihočeský kraj	416,6	110,7	125,1	138,4	0,97	2,79
Západočeský kraj	384,9	128,9	118,0	152,1	2,63	2,00
Severočeský kraj	269,3	117,5	119,1	140,0	1,59	2,12
Východočeský kraj	840,1	117,9	113,9	134,4	1,63	1,54
Jihomoravský kraj	306,5	109,9	117,0	128,6	0,90	1,89
Severomoravský kraj	438,0	125,2	132,7	166,0	2,29	3,63
Hl. m. SSR Bratislava	312,4	124,6	117,2	146,1	2,24	1,91
Západoslovenský kraj	410,0	148,5	148,5	220,5	4,41	5,39
Středoslovenský kraj	422,0	166,3	136,4	226,8	6,03	4,04
Východoslovenský kraj	287,3	165,5	146,0	241,5	5,95	5,11

snižovat. Tento vývoj probíhal v podmínkách snižujících se relativních přírůstků úhrnné populace v ČSR i v SSR.

Rychlý pokles celkových absolutních přírůstků počtu obyvatel v období 1961—1970 oproti období 1950—1961 byl způsoben snižováním natality. (Teprve po r. 1970 došlo ke zvýšení natality v důsledku účinných nových pronatalitních opatření.) V tomto rámci dochází však k novým vývojovým rysům:

- celkové absolutní přírůstky obyvatel se stále více soustřeďují do SSR;
- v ČSR i v SSR roste podíl měst nad 10 tis. obyvatel na celorepublikovém absolutním celkovém přírůstku obyvatel. V období 1950—1961 připadlo na města nad 10 tis. obyvatel z úhrnného absolutního přírůstku obyvatel ČSR 71,5 % a v SSR 44,4 %. V období 1961—1970 se počet obyvatel měst nad 10 tis. obyvatel zvýšil o 59,8 % (o 358 733 osob) tzn. více než přibýlo obyvatel v ČSR celkem); v SSR na města nad 10 tis. obyvatel připadl už téměř celý absolutní přírůstek obyvatel celé SSR (Tab. 5).

Nerovnoměrnost jako příznačný rys vývoje čs. měst lze prokázat i na trendech vývoje počtu obyvatel v jednotlivých velikostních skupinách měst (viz tab. 2 a 3). Přitom je samozřejmě nutné přihlížet i k tomu, že celkové počty obyvatel ve městech jednotlivých velikostních skupin jsou zčásti ovlivněny též tím, že konkrétní města přecházejí do vyšších velikostních skupin obcí. (Tak např. snížení počtu obyvatel ve velikostní skupině měst s 50—100 tis. obyvateli v SSR v r. 1970 oproti r. 1961 je ovlivněno tím, že Košice přešly v r. 1970 do třídy měst nad 100 tis. obyvatel a Prešov přešel do třídy nad 50 tis. obyvatel.)

K této nerovnoměrnosti však patří i nerovnoměrný vývoj měst v jednotlivých krajích (tab. 6).

Tato nerovnoměrnost vývoje se týká nejen období 1869—1950, ale i období socialistické urbanizace 1950—1970.

Ve 20 letech 1950—1970 (tedy v době poměrně historicky krátké) se počet obyvatel měst nad 10 tis. obyvatel zvýšil v ČSR o 32,9 %, v SSR se více než zdvojnásobil. Počet obyvatel Prahy se zvýšil jen o 8 % (průměrný přírůstek za rok jen 0,4 %), počet obyvatel Bratislavy však o 46,1 % [v ročním průměru o 2,3 %]. Průměrný roční přírůstek obyvatel měst činil v kraji Východoslovenském 7,1 %, ve Středoslovenském 6,3 %, v Západoslovenském 6 %, v Severomoravském 3,3 % a Západočeském 2,6 %.

Pozoruhodné jsou i změny tempa růstu mezi oběma podobdobími 1950—1961 a 1961—1970.

Tak např. průměrný relativní roční přírůstek obyvatel měst se v období 1961—1970 oproti období 1950—1961 v ČSR zvýšil o 30,4 %, v SSR se však snížil o 7,9 %. Tempo urbanizace zůstává v SSR i v období 1961—1970 více než 2,3 krát vyšší nežli v ČSR, rozdílly temp urbanizace mezi SSR a ČSR se však oproti l. 1950—1961 značně snížily.

Průměrný roční relativní přírůstek obyvatel měst se v období 1961—1970 oproti období 1950—1961 zvýšil v kraji Jihočeském o 187,6 %, v kraji Jihomoravském o 110 %, v kraji Středočeském o 66,7 %, v kraji Severomoravském o 58,5 %, v kraji Severočeském o 33,3 %, v kraji Západoslovenském o 22,2 %, naproti tomu se snížil v Praze o 87,7 %, v krajích Středoslovenském o 33 %, v Západočeském o 24 %, v Bratislavě o 14,7 %, v krajích Východoslovenském o 14,1 % a ve Východočeském o 5,5 %.

Velmi nerovnoměrně se rozvíjela i jednotlivá města nad 10 tis. obyvatel, a to i v období 1950—1970. Podle výše relativních přírůstků počtu obyvatel 1950—1970 a podle rozdílných proporcí temp vývoje v mezietapách 1950—1961 a 1961—1970 je přitom možné jednotlivá města vytřídit do určitých vývojových růstových typů. Toto typologické třídění by však přesahovalo rámec tohoto příspěvku; k této zajímavé otázce by bylo účelné se vrátit zvláštní statí.

Až dosud jsem se zde zabýval růstem celých tříd měst a vývojem jen relativním.

Významným hlediskem je však i výše absolutních přírůstků obyvatel jednotlivých měst.

Pro doplnění je proto účelné uvést, že v období 1950—1970 se v celkem 14 čs. městech zvýšil počet obyvatel o více než 20 tis. osob.

Jsou to následující města s těmito absolutními přírůstky:

Bratislava	96 534	Pardubice	28 754
Ostrava	81 642	Plzeň	28 608
Praha	79 844	Prešov	25 409
Košice	72 614	Most	24 441
Havířov	69 144	Hradec Králové	23 115
Brno	45 135	Žilina	21 296
Karviná	39 842	České Budějovice	21 209

V dalších 23 městech činil absolutní přírůstek obyvatel 1950—1970 10—20 tis. osob. Jsou to města:

Kladno, Příbram, Ostrov n. O., Chomutov, Liberec, Teplice, Ústí nad Labem, Jihlava, Žďár nad Sázavou, Frýdek-Místek, Třinec, Olomouc, Opava, Přerov, Nit-

Tab. 7. Prognóza vývoje počtu obyvatel ve městech nad 10 tis. obyvatel pro období 1970—1990 podle republik

Přírůstek {stav} obyvatel v 1000 osob	Města nad 10 tis. obyvatel		
	ČSSR	ČSR	SSR
Stav 1970	5 704	4 349	1 355
Přírůstek 1971—1990 vč. migrace	2 624	1 590	1 034
Očekávaný stav 1990:			
absolutně	8 328	5 939	2 389
v % celkového počtu obyvatel	51,9	56,1	43,7

ra, Trenčín, Trnava, Banská Bystrica, Martin, Zvolen, Žiar nad Hronom, Poprad, Spišská Nová Ves.

Závěrem bych chtěl pro určitou orientaci uvést prognózu vývoje obyvatel měst nad 10 tis. obyvatel do r. 1990 (vycházím z materiálu „Analýza a prognóza bytové situace v územích ČSSR“, vypracovaného v Terplanu — Státním ústa-

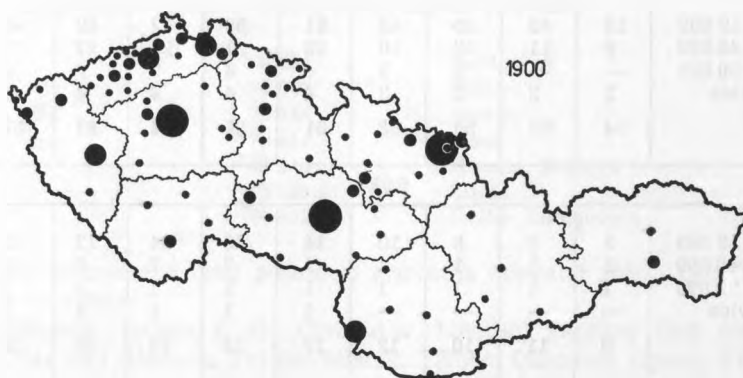
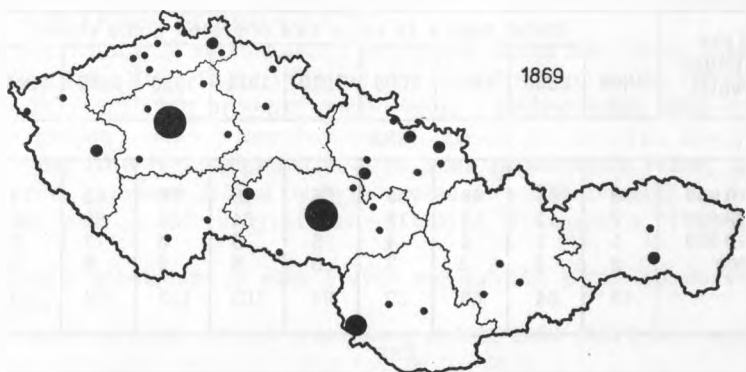
Tab. 8. Počty měst s 10 tis. a více obyvateli podle sčítání 1869—1970 podle republik

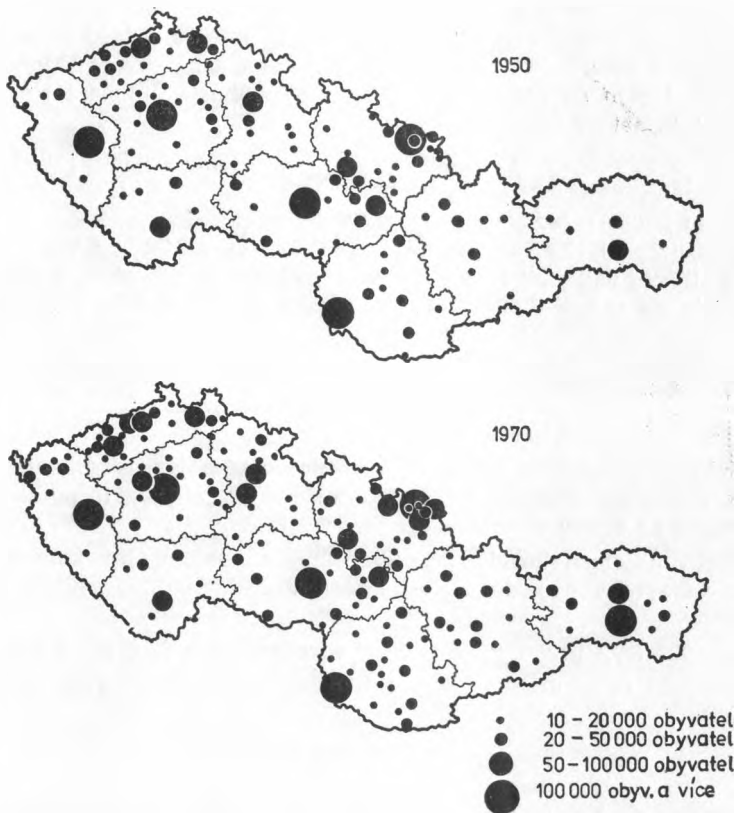
Velikostní skupina měst podle počtu obyvatel	Počet měst s 10 tis. a více obyvateli podle sčítání									
	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970
ČSSR										
10 000 — 19 999	33	49	46	56	65	69	76	62	73	86
20 000 — 49 999	7	12	14	17	23	24	28	30	36	43
50 000 — 99 999	1	1	4	4	5	5	8	7	9	14
100 000 a více	2	2	2	3	5	5	5	5	5	6
Celkem	43	64	66	80	98	103	117	104	123	149
ČSR										
10 000 — 19 999	26	40	38	46	51	56	62	49	48	60
20 000 — 49 999	6	11	13	16	22	21	21	22	27	27
50 000 — 99 999	—	—	3	3	4	4	7	6	8	13
100 000 a více	2	2	2	3	4	4	4	4	4	4
Celkem	34	53	56	68	81	85	94	81	87	104
SSR										
10 000 — 19 999	7	9	8	10	14	13	14	13	25	26
20 000 — 49 999	1	1	1	1	1	3	7	8	9	16
50 000 — 99 999	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
100 000 a více	—	—	—	—	1	1	1	1	1	2
Celkem	9	11	10	12	17	18	23	23	36	45

vu pro územní plánování v Praze tématickou skupinou „Obytné prostředí“ (tab. 7).

Podle této prognózy — kterou lze pokládat za poměrně střízlivou — by se ve 20 letém období 1950—1970 měl počet obyvatel měst nad 10 tis obyvatel zvětšit v ČSSR o 46 %, z toho v ČSR o 36,5 % a v SSR o 76,3 %. Podle této prognózy by bylo možné očekávat, že v l. 1970—1990 se tempo zvyšování počtu obyvatel měst nad 10 tis. obyvatel oproti období 1930—1970 opět zrychlí, zejména v ČSR.

Podíl měst nad 10 tis. obyvatel by se tak v období 1970—1990 v ČSR zvýšil ze 44,3 % na 56,1 %, v SSR ze 29,9 % na 43,7 %. V ČSR lze tedy předpokládat nadpoloviční soustředění obyvatelstva do měst už v průběhu 80. let, v SSR v raných 90. letech. Relativní „předstih“ ČSR v míře urbanizace před SSR by se tak v r. 1990 oproti roku 1970 podstatně snížil, nebyl by však ještě zdaleka úplně překonán. Přitom je ovšem nutné zdůraznit, že podíly měst na úhrnné populaci jsou jen dílčím znakem procesu urbanizace jakožto komplexního procesu sociálně prostorové organizace společnosti, zahrnujícího kromě jiného i vytváření regionálních aglomerací, skupinových systémů osídlení, městských regionů apod., jakož i poměšťování venkova (zvláště difuzí městského stylu života do neměstských sídel).

Graf 2. Vývoj počtu měst nad 10 tis. obyvatel 1869—1970 podle velikostních skupin (územní organizace 1972).

POČET A ROZMÍSTĚNÍ MĚST NAD 10 TIS. OBYVATEL

Další významnou otázkou je síť měst nad 10 tis. obyvatel v ČSR a SSR (resp. na území jednotlivých dnešních krajů).

Postupné „zahušťování“ této sítě a rozmístění jednotlivých měst ve stoletém vývoji ukazují tab. 8 a graf 2.

Tab. 8 prokazuje, že tento vývoj nebyl časově rovnoměrný.

Tak např. v ČSR se počet těchto měst zvýšil zvláště rychle v 70. letech 19. století a po druhé mezi sčítáním 1890 až 1910. První světová válka zahušťování sítě těchto měst podstatně zpomalila. K dalšímu rychlému růstu počtu měst došlo opět až mezi oběma válkami. Po druhé světové válce se počet měst nad 10 tis. obyvatel v ČSR dosti významně snížil; k novému zásadnímu zvětšení jejich počtu (téměř o 1/5) dochází až v 60. letech.

Na území SSR se počet měst nad 10 tis. obyvatel zvyšoval jen pomalu a celkem povolně. K vývoji „skokem“ dochází až v 50. letech (zvýšení o téměř 57 %) a v 60. letech (zvýšení o 1/4).

Velmi závažným vývojovým rysem je tendence rovnoměrnějšího rozmístění těchto měst na státním území. Graf 2 ukazuje, že ještě v r. 1900 byla podstatná část těchto měst soustředěna v severních Čechách a na severní Moravě. V 50. a zejména 60. letech se však už vytváří poměrně hustá síť měst i v ostatních částech ČSSR, zvláště v SSR.

Do jisté míry specifickým rysem osídlení ČSSR je poměrně vysoká relativní frekvence malých a středně velkých měst.

Z celkového počtu měst nad 10 tis. obyvatel připadalo v r. 1970: na malá města s 10—20 tis. obyvateli v ČSR 57,7 %, v SSR 57,8 %; na města střední velikosti [s 20—50 tis. obyvateli] v ČSR 26 %, v SSR 35,6 %; celkem tedy na města s 10—50 tis. obyvateli v ČSR 83,7 %, v SSR dokonce 93,4 %.

MÍRA URBANIZACE

Jak už bylo výše uvedeno, pro účely této práce se pojem urbanizace záměrně zjednodušuje — míra urbanizace se proto zúženě chápe jakožto podíl měst nad 10 tis. obyvatel na úhrnu populace.

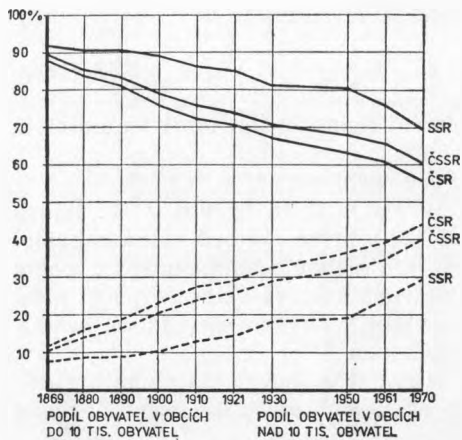
Pod zorným úhlem takového zjednodušeného pohledu lze konstatovat, že míra urbanizace se v posledních 100 letech v ČSR i v SSR zvýšila téměř na 3,9 násobek.

Vývoj v ČSR a SSR probíhal však dosti rozdílně (tab. 9, grafy 3 a 4).

V r. 1869 byla míra urbanizace v ČSR téměř o polovinu vyšší (index měř

$$\frac{\text{ČSR}}{\text{SSR}} \cdot 100 \text{ činil } 148,1].$$

V ČSR proces zvyšování míry urbanizace probíhal poměrně plynule; zejména je to zřejmé, jestliže v grafu 2 srovnáme faktický trend s přímkou spojující

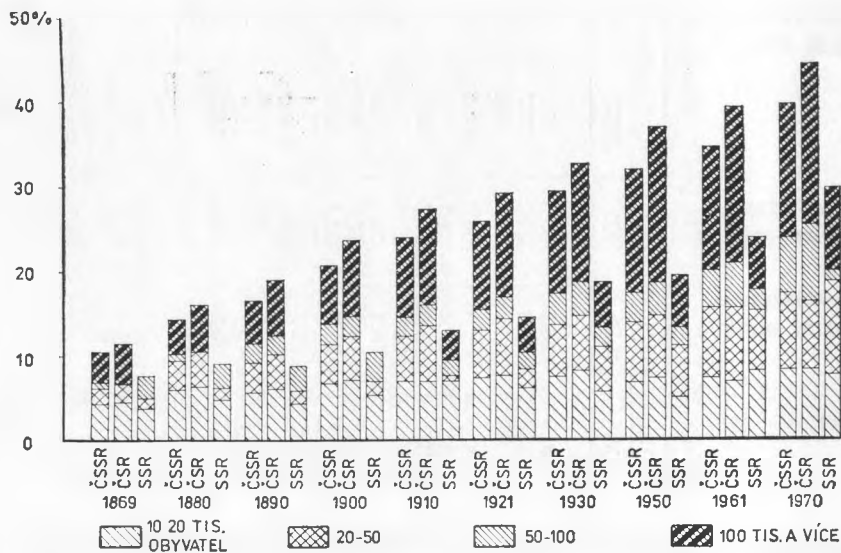
Graf 3. Vývoj podílů obyvatelstva obcí do 10 tis. obyvatel a nad 10 tis. obyvatel 1869—1970.

Tab. 9. Vývoj podílů měst s 10 tis. a více obyvateli na úhrnném počtu obyvatel podle sčítání 1869—1970 podle krajů

Republika, kraj	% podíly měst s 10 tis. a více obyvateli na úhrnném počtu podle sčítání									
	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970
ČSSR	10,5	14,4	16,5	20,5	24,1	25,8	29,3	31,9	34,5	39,8
ČSR	11,4	16,0	18,8	23,6	27,3	29,1	32,7	36,8	39,2	44,3
SSR	7,7	9,1	8,9	10,3	13,1	14,5	18,4	19,4	23,8	29,9
Hl. město Praha	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Středočeský kraj	5,5	7,1	9,2	10,9	13,4	14,1	16,8	19,3	21,2	25,8
Jihočeský kraj	3,7	7,0	6,7	10,1	11,6	12,3	14,6	19,4	20,6	27,6
Západočeský kraj	6,2	12,2	14,5	18,0	20,9	22,9	24,5	27,3	32,8	37,8
Severočeský kraj	14,4	21,1	24,8	31,8	34,3	35,7	36,9	37,1	41,2	48,4
Východočeský kraj	2,3	5,6	7,6	11,2	16,2	17,0	20,3	21,4	24,2	27,6
Jihomoravský kraj	13,6	15,3	16,9	19,4	22,7	24,4	27,4	30,8	31,2	35,9
Severomoravský kraj	11,5	17,6	20,6	26,3	30,2	32,6	35,4	38,7	42,2	50,8
Hl. m. SSR Bratislava	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Západoslovenský kraj	4,7	7,3	7,2	7,4	8,7	9,2	12,4	12,9	16,4	23,1
Středoslovenský kraj	4,6	5,0	3,8	6,2	10,7	11,0	15,0	14,7	19,8	25,0
Východoslovenský kraj	6,3	7,0	7,5	8,6	10,5	13,1	14,9	15,3	20,5	26,6

„kóty“ míry urbanizace v r. 1869 a 1970. Toto srovnání ukazuje, že až do r. 1930 se míra urbanizace zvyšovala poněkud rychleji, od r. 1950 že probíhala mírně zpomaleně a k urychlení že opět dochází v období 1961—1970.

V SSR se míra urbanizace vyvíjela nerovnoměrněji. V l. 1869—1890 se zvyšovala jen nepatrně; v l. 1890—1930 probíhalo zvyšování míry urbanizace urychleně. V období 1930—1950 dochází k podstatnému zpomalení. Od r. 1950 se však míra urbanizace opět prudce a prakticky lineárně zvyšuje.

Graf 4. Vývoj podílů obyvatelstva měst nad 10 tis. obyvatel 1869—1970 podle velikostních skupin.

Vývoj rozdílů v míře urbanizace mezi ČSR a SSR můžeme srovnatelně vyjádřit hodnotami výše uvedeného indexu $\frac{\text{ČSR}}{\text{SSR}} \cdot 100$, které činily v roce

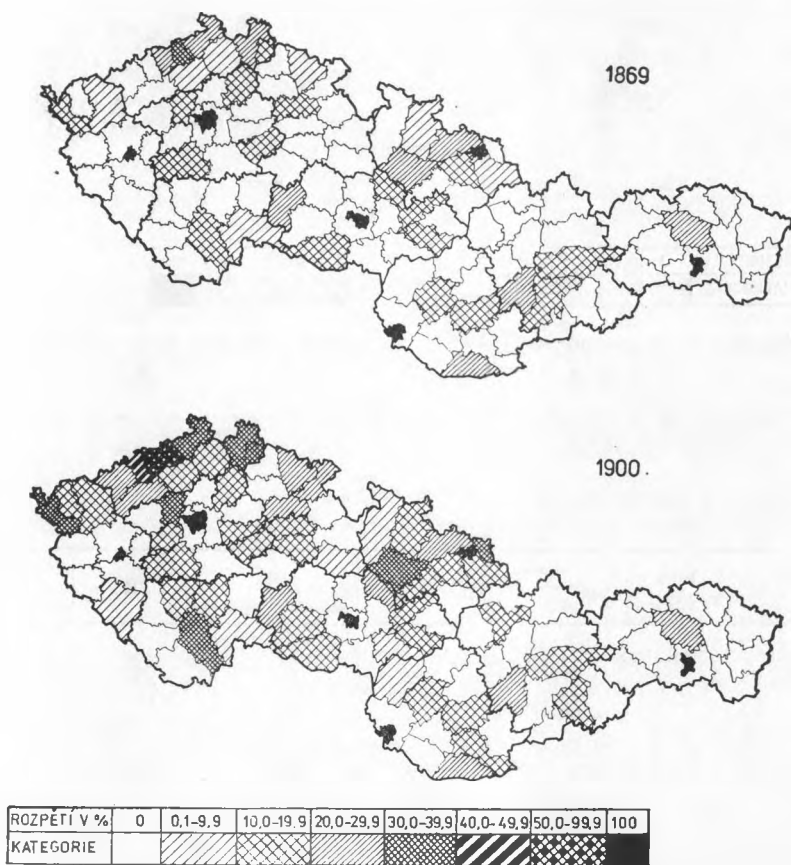
1869 — 148,1	1921 — 200,7
1880 — 175,8	1930 — 177,7
1890 — 211,2	1950 — 189,7
1900 — 229,1	1961 — 164,7
1910 — 208,4	1970 — 148,2

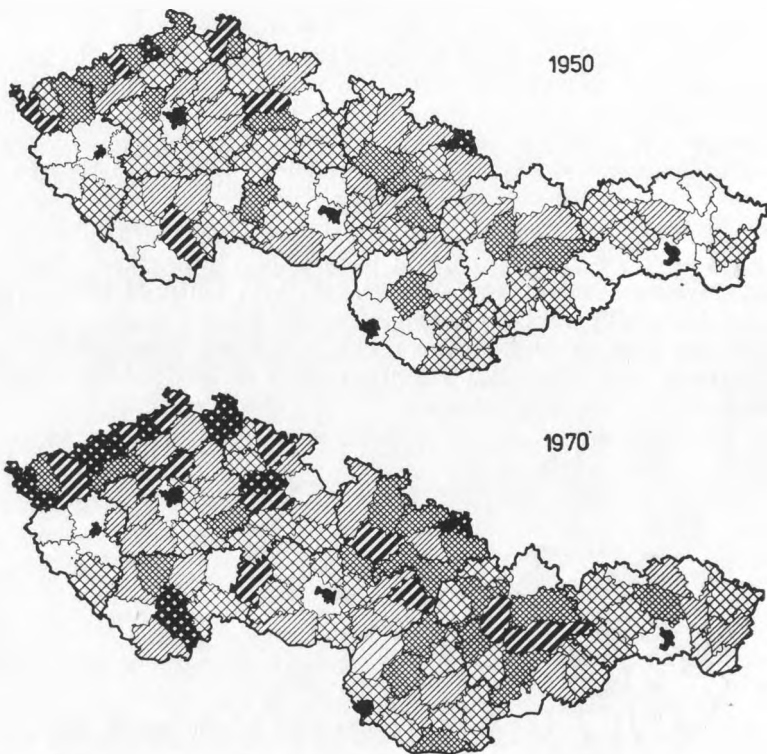
Podle tohoto ukazatele urbanizace v SSR v období 1869—1900 zaostávala za ČSR; největší rozdíly mezi ČSR a SSR se vytvořily v r. 1900. Od počátku 20. století se zaostávání území dnešní SSR v míře urbanizace za územím dnešní ČSR začíná snižovat. Rozdíly mezi SSR a ČSR se zvláště významně snížily v l. 1900—1910 a pak opět v l. 1921—1930. Mezi sčítáním 1930 a 1950 tyto rozdíly přechodně se opět zvětšily. V období socialistické výstavby (1950—

1970) dochází však k prudkému snižování rozdílů mezi ČSR a SSR i v míře urbanizace. Tato skutečnost patří k podstatným částem obecného procesu řešení základních ekonomických, sociálních a sídelních rozdílů mezi oběma částmi ČSSR. Je však pozoruhodné, že relativní rozdíly v míře urbanizace mezi ČSR a SSR se v r. 1970 snížily na úroveň r. 1869 (i když ovšem sama míra urbanizace v SSR v r. 1970 byla — jak uvedeno — už 3,9 krát vyšší nežli v r. 1869).

Lze předpokládat, že v další perspektivě po r. 1970 míra urbanizace bude dále růst v ČSR i v SSR. Trend růstu bude však v SSR nepochybně strmější než v ČSR. Plyne z toho mj. závěr, že 60. leta byla jen počátkem urychleného překonávání historicky vzniklého, objektivně (zejména ekonomicky) podmíněného zaostávání SSR za ČSR v míře urbanizace. I při podstatně vyšším trendu urbanizace v SSR snižování rozdílů mezi SSR a ČSR bude však velmi pravděpodobně dlouhodobým procesem.

Lze tak souditi z toho, že 44,3 % podíl měst nad 10 tis. obyvatel v ČSR

ROZPĚTÍ V %	0	0,1-9,9	10,0-19,9	20,0-29,9	30,0-39,9	40,0-49,9	50,0-99,9	100
KATEGORIE								

Graf 5. Vývoj podílů obyvatelstva měst nad 10 tis. obyvatel 1869—1970 v okresech (územní organizace 1972).

Tab. 10. Počty a podíly okresů, ve kterých neexistovala v r. 1869, 1900, 1950 a 1970 města nad 10 tis. obyvatel

Okresy bez měst nad 10 tis. obyvatel	Rok	ČSSR	ČSR	SSR
Počet okresů absolutně	1869	74	45	29
	1900	53	27	26
	1950	32	13	9
	1970	14	9	5
Počet okresů v % úhrnného počtu okresů	1869	64,9	59,2	76,3
	1900	46,5	35,5	68,4
	1950	28,1	17,1	50,0
	1970	12,3	11,8	13,2

v r. 1970 nelze stále pokládat za vysoký stupeň urbanizace. V ČSR je stále příliš vysoký počet malých a nejmenších sídel bez objektivních předpokladů trvalé dlouhodobé životnosti, neřku-li rozvoje. Objektivně nezbytně bude proto docházet k tomu, že jejich obyvatelé se budou postupně přesunovat (koncentrovat) do větších rozvojových středisek osídlení. Část těchto přesunů bude sice směřovat do středisek osídlení místního významu s méně než 10 tis. obyvateli; podíly měst nad 10 tis. obyvatel se však budou přesto nepochybně zvyšovat i v ČSR.

Celorepublikové průměry hodnot míry urbanizace přitom ovšem zdaleka ne-

Tab. 11. Četnostní tabulka okresů podle intervalů hodnot % obyvatel ve městech nad 10 tis. obyvatel v r. 1970

% podíl obyvatel ve městech nad 10 tis. obyvatel v r. 1970	Počet okresů					
	absolutně			v procentech		
	ČSSR	ČSR	SSR	ČSSR	ČSR	SSR
0	14	9	5	12,3	11,8	13,1
0,1 — 9,9	2	—	2	1,7	—	5,3
10,0 — 19,9	27	14	13	23,7	18,4	34,2
20,0 — 29,9	26	20	6	22,8	26,3	15,8
30,0 — 39,9	18	10	8	15,8	13,2	21,0
40,0 — 49,9	12	10	2	10,5	13,2	5,3
50,0 — 99,9	9	9	—	7,9	11,8	—
100,0	6	4	2	5,3	5,3	5,3
Celkem	114	76	38	100,0	100,0	100,0

vystihují skutečnou územní diferenciaci měr urbanizace. Lze to orientačně prokázat údaji za jednotlivé kraje, popř. okresy (tab. 9, graf 5). Tyto údaje jsou pro posouzení jen orientační proto, že spádové obvody měst, resp. městských subsystémů nejsou zdaleka konformní s administrativně politickým členěním země. Zvláště výrazné je to samozřejmě v případech Prahy a Bratislavy, ale i u dalších velkých měst (a to nejen měst okresů, tj. Plzně, Brna, Ostravy a Košic).

Graf 5 odráží především vývoj „zahušťování“ sítě měst nad 10 tis. obyvatel, znázorněný bezprostředně grafem 2. Mimoto však i ukazuje podrobnější územní diferenciaci míry urbanizace.

Zajímavé jsou např. počty a podíly okresů, ve kterých neexistovala města nad 10 tis. obyvatel (tab. 10).

Územní diferenciaci v r. 1970 ukazuje dále frekvenční tab. 11.

Spádová území řady měst se sice nekryjí s územím okresů jako administrativně politických územních jednotek. Některé orientační závěry lze však přesto z tab. 10 vyvozovat. Tak např. není bez zajímavosti, že relativní četnost okresů bez měst nad 10 tis. obyvatel je v ČSR i v SSR řádově obdobná. To platí i pro relativní četnost okresů, v nichž se do měst nad 10 tis. obyvatel soustřeďuje nejméně 30 % obyvatel (39,5 % českých a 31,6 % slovenských okresů).

РАЗВИТИЕ ЧЕХОСЛОВАЦКИХ ГОРОДОВ В 1869—1970 ГГ.

Структура расселения страны — это довольно сложная, взаимообусловленная и динамически развивающаяся система. В этой связи самостоятельную роль играют все типы населенных пунктов (в зависимости от их величины и цели). Развитие структуры расселения является неотделимой частью комплексных изменений в рамках всего общества; в определенной мере оно отражает эти изменения. С другой стороны, развитие структуры расселения обусловлено не только физико — географическими условиями, но — как результат деятельности людей — еще более размещением производительных сил, т. е. в общем выражении общественной системой и способом производства. Все это можно продемонстрировать на примере долгосрочного развития городов Чехословакии.

Развитие чехословацких городов с населением 10 тыс. чел. и свыше 10 тыс. чел. можно показать на основе данных переписей населения в 1869 г., 1880 г., 1890., 1910 г., 1921 г., 1930, г., 1961 г., 1970 г. Развитие городов за этот столетний период осуществлялось неравномерно. Это характерно и для отдельных, более коротких периодов, для отдельных территорий, для отдельных категорий городов и для отдельных городов. Равномерный рост большинства городов нарушался, особенно из-за последствий мировых войн. Особенно большие изменения произошли в результате второй мировой войны и в связи с послевоенными изменениями общественной системы. Выселение немецкого населения проявилось в уменьшении общего количества населения Чехословакии. Последующее заселение пограничных областей вело к новому перемещению жителей внутри страны и к новой структуре расселения. Одновременно начался новый период процесса урбанизации, которая осуществлялась особенно быстро в ССР, причиной чему была, кроме иного, индустриализация этой ранее отсталой, преимущественно аграрной страны с низким уровнем урбанизации. Вследствие этих процессов были устранены постепенно в пятидесятых и особенно шестидесятых годах существенные различия в урбанизации ЧСР и ССР.

Этот новый этап чехословацкой урбанизации имеет некоторые характерные черты. В Чехословакии еще несколько веков назад возникла густая сеть населенных пунктов. Поэтому практически не нужно было создавать «новые города». Но много населенных пунктов увеличило свои размеры за последние два десятилетия настолько, что вокруг их исторических центров возникли фактически новые города. (Часто встречаются кольца новой жилой застройки.) Второй отличительной особенностью чехословацкой урбанизации является то, что в ЧССР есть пока что только один город с населением свыше миллиона чел. и что быстрее всего увеличивались небольшие и средние города. Эти тенденции соответствуют политике расселения. В концепции долгосрочного развития структуры расселения в стране подчеркивается, кроме иного, также постепенная концентрация жителей из самых маленьких деревень в выбранных населенных пунктах — центрах местного и районного значения. В этих центрах сосредоточивается и строительство инфраструктуры .

Рис. 1. Развитие населения по отдельным категориям населенных пунктов в период 1869—1970 гг. (в мил. чел.).

Рис. 2. Количество городов с населением свыше 10 тыс. чел. в 1869 г. и 1900 г. по отдельным категориям населенных пунктов (административно-территориальное деление 1972 г.).

Рис. 3. Доля населения населенных пунктов с количеством жителей до 10 тыс. чел. и свыше 10 тыс. чел. в период 1869—1970 гг. (в %).

- Рис. 4. Структура населения городов с количеством жителей свыше 10 тыс. чел. в период 1869—1970 гг. (по категориям населенных пунктов, в %).
- Рис. 5. Доля населения городов с количеством жителей свыше 10 тыс. чел. в 1869 г. и 1900 г. в районах (административно-территориальное деление 1972 г.).
- Таб. 1. Количество жителей по отдельным категориям населенных пунктов и по республикам и на основе переписей в 1869—1970 гг.
- Таб. 2. Количество жителей по отдельным категориям населенных пунктов и по республикам на основе переписей в 1869—1970 гг. (в индексном выражении).
- Таб. 3. Количество жителей в населенных пунктах с населением до 10 тыс. чел. и свыше 10 тыс. чел. в период 1869—1930 гг. и в 1930—1970 гг. (в индексном выражении).
- Таб. 4. Количество жителей по отдельным категориям населенных пунктов и по республикам в 1950—1970 гг. (в индексном выражении).
- Таб. 5. Прирост общего количества населения и населения в городах с количеством жителей свыше 10 тыс. чел. по республикам в период 1950—1970 гг.
- Таб. 6. Количество жителей в городах с населением 10 тыс. чел. и свыше 10 тыс. чел. по областям в период 1869—1970 гг. (в индексном выражении).
- Таб. 7. Прогноз количества жителей в городах с населением свыше 10 тыс. чел. по республикам в период 1970—1990 гг.
- Таб. 8. Количество городов с населением свыше 10 тыс. чел. на основе переписей в 1869—1970 гг. по республикам.
- Таб. 9. Удельный вес городов с населением свыше 10 тыс. чел. на основе переписей в 1869—1970 гг. по областям.
- Таб. 10. Количество и удельный вес районов, в которых не было городов с населением свыше 10 тыс. чел. в 1869 г., 1900 г., 1950 г., 1970 г.
- Таб. 11. Данные групповой частоты районов на основе интервалов доли жителей в городах с населением свыше 10 тыс. чел. в 1970 г.

Перевод: Й. Ду п а л

Alois A n d r l e

THE DEVELOPMENT OF THE CZECHOSLOVAK TOWNS 1869—1970

The pattern of settlement of a country is a complicated, integrated and dynamically developing system. Within this frame all types of settlements (according to their size and function) have their special role and reason. The development of the pattern of settlement forms an integrated part of the comprehensive changes of the whole so-

ciety; it is, in a manner, a certain repercussion of these changes. On the other hand, the development of the pattern of settlement exerts an important influence on the changes of the life of society. The development of the pattern of settlement itself is influenced not only by the physical-geographical conditions but also — as a result of the human activity — yet more substantially by the development and by the spatial distribution of the productive sources, and, generally, by the social system and by the mode of production. These facts may be demonstrated on the example of the long-term development of the Czechoslovak towns.

The development of the Cz. towns with 10 th. or more inhabitants (abbrev. „towns“) may be traced up on the basis of data of the population censuses realized in the years 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921, 1930, 1950, 1961 and 1970. The development of the towns proceeded very disparately during this 100 years' period. It applies analogically to the individual subperiods, to the particular territories, to the individual size groups of towns as well as to the particular towns. The continuity of the development of most towns was, of course, disturbed especially by both world wars. The far-reaching impact had the II. world war along with the post-war fundamental changes of the social system. The transfer of the German population brought about a considerable decrease of the total population of Czechoslovakia. The subsequent resettlement of the Czech borderland launched the mass internal migration streams and the new distribution of the population among the individual types of the settlements. Simultaneously started a new stage of the accelerated urbanization process which proceeded especially apace in the Slovak Soc. Republic (i. e. in the eastern part of the Cz. federation) — inter alia in connection with the systematic huge industrialization of this formerly backward, agrarian and only irrelevantly urbanized country. Due to these facts the pre-war essential differences of the rates of urbanization once existing between the Czeck and the Slovak Republics have been gradually solved as early as the 1950's and especially during the 1960's.

This new phase of the Cz. urbanization has some specific outstanding features. The dense network of settlements arose in Czechoslovakia already some centuries ago. For this reason, there was almost no need of building up „new towns“. A lot of communities, however, increased in recent two decades in as much that in fact new towns arose around their historical core (often a ring of new housing estates on their outskirts). An other feature of the Cz. urbanization represents the fact that Czechoslovakia has until now had only one city with more than 1 million inhabitants and that the swiftest development trend have till now had the small and middle-sized towns. These tendencies are in accordance with the settlement policy of the government. The conception of the planned long-term development of the pattern of settlements lays — inter alia — stress upon the gradual concentration of the population of the least rural communities into the selected greater local and district centres into which has been concentrated also the construction of the infrastructure.

Graph 1. The development of the population 1869—1970 according to the individual size groups of communities. On the right : number of inhabitants (millions).
On the left : size group of communities (thousands).

Graph 2. The development of the number of towns over 10 th. inh. 1869—1970 according to the size groups of communities. The size of the circle = number of inhabitants.

Graph 3. The development of the proportions of the communities up to 10 th. inhabitants and of the towns over 10 th. inh. The full line = communities up to 10 th. inh.

- Graph 4. The development of the proportions of the towns with more than 10 th. inh. 1869—1970 according to the individual size groups of towns (the shares of the towns in percentages of the total population of the Czechoslovak, Czech and Slovak Soc. Republics).
- Graph 5. The proportions of towns with more than 10 th. inh. (in percentages of the total population) 1869—1970 in the individual districts. The scale: range in %.
- Table 1. The number of the inhabitants according to censuses 1869—1970, according to the size groups of the communities and according to the republics — absolute data. First column: Size group of the communities.
- Table 2. The indices of the development of the number of the inhabitants according to the censuses 1869—1970, according to the size groups of the communities and according to the republics.
- Table 3. The indices of the development of the number of the inhabitants 1930/1869 and 1970/1930 in the communities up to 10 thous. inhabitants and over 10 thous. inhabitants according to the republics: Columns: Index; total number of inhabitants; thereof in communities up to 10 thous. inh. and over 10 th. inh.
- Table 4. The indices of the development of the number of the inhabitants 1950—1970 according to the size groups of the communities and according to the republics.
- Table 5. The increases of the number of the inhabitants 1950—1970. Columns: total; thereof towns over 10 thous. inh. — absolutely and in %.
- Table 6. The indices of the development of the number of the inhabitants in towns over 10 thous. inh. 1869—1970 according to the individual administrative regions. Last 2 columns: the average increase of the inhabitants per annum in %.
- Table 7. The prognosis of the development of the number of the inhabitants of the towns over 10 thous. inh. for the period 1970—1990 according to the republics. First column: Stage in the year 1970; increase 1971—1990 incl. migration; anticipated stage 1990 : absolutely and in % of the total population.
- Table 8. The number of the towns over 10 thous. inh. according to the censuses 1869—1970 and according to the republics. First column: Size groups of towns.
- Table 9. The proportions of the towns over 10 th. inh. in % of the total population 1869—1970 according to the individual administrative regions.
- Table 10. The number and the proportions of the administrative districts in which there were no towns over 10 th. inhabitants. First column: Number and proportion of districts.
- Table 11. The frequency of the districts according to the proportion of the population living in towns over 10 th. inhabitants. First column: Share of towns over 10 th. inh. in % of the total population 1970.

Translated by A. Andrl e